

Enn KÜNG 50

Kiriusutelu

Foto: H. Tamman

Ajaloolastel, eriti Tartu õppinutel ja ülikooli ajalooringis käinutel, on kena komme end koosviibimistel tutvustada kihelkondliku täpsusega. Sestap küsingi: milliseid kihelkondi pead Sina endale olulisteks?

Sellele küsimusele vastamisega olen alati veidi kimpus. Asi on nimelt selles, et juurte mõttes saaksin end seostada vähemalt nelja kihelkonnaga: emaema poolt Kadrina ja emaisa poolt Simuna kihelkonnaga, kuid emapoolne vanaema oli sündides juba tegelikult teist põlve tallinlane. Isaema on Põhja-Tartumaalt Äksi ja isaisa Saaremaalt Põide kihelkonnast. Viimasega on mul kõige tihedam emotsionaalne side, sealt pärineb mu sugunimi ja seal asub tänagi minu „meretagune valdus”, seda siis juurte mõttes. Ennast loen aga tallinlaseks, Kadrioru poisiks, või peenutsedes öeldes – *ich bin ein geborener Revalienser*.

Asusid 1982. aastal õppima Tartu Ülikoolis ajalugu – miks Tartu ja miks see eriala? Kas uurija kutse oli algusest peale Sinu sihiks? Miks ei saanud Sinust näiteks suunatud koolmeistrit?

Olen ka ise sellele mõelnud, et miks just ajalugu, ja leidnud, et alternatiivi vist ei olnudki. „Süüdi” on vanaemad, kes mind kasvasid. Mõlemad olid sündinud 19. sajandi lõpus, üks 1887., teine 1898. aastal. Isapoolne vanaema luges pidevalt raamatuid. See tegevus olla teda saatnud terve elu, ja ta luges neid ka mulle ette, ehkki ma ei saanud mitte millestki aru ja tema raamatud ei olnud nii põnevad kui Nikolai Nossovi „Tõtu ja tema sõprade seiklused”. Pärast sõda Keilas elanud emapoolne vanaema oli noorem ja temal jätkus mulle hulga rohkem aega. Võimalik, et määravaks minu kujunemisel said jalutuskäigud Kadriorus ja

sugulaste haudadele Tallinna Aleksander Nevski ja Keila Karjaküla kalmistul. Vanaemale meeldis rääkida oma lapsepõlvest, inimestest, keda ta oli tundnud, sündmustest, millele ta oli kaasa elanud, aga näiteks ka sellest, et viie kopika eest sai ta väikese plikana põlletäie saiaakesi. Kui suur see tema põlletasku oli, sellele ma siis ei mõelnud, aga need jutud paelusid. Mulle tundus, et vanaema lapsepõlv oli üks põnev aeg, ja mäletan end tammsaarelilikult nukrutsemas, et paremad ajad on möödas. Peagi lisandus üks teine mure. Olin teises klassis kesk-kõrvapõletikuga kodus haige ja aja sisustamiseks hakkasin lugema üht Tallinna arhitektuuriajaloo raamatut. Lugesin Suurgildi hoonest ja sain teada, et see on ehitatud 1410. aasta paiku. Midagi oli seal ehitusmeistritest jms., tegin isegi perfokaartidele väljakirjutusi, kui korraga tekkis mul tõsine hirm, et ajalugu on juba ära uuritud, mulle pole midagi jäänud. Siis ma ei teadnud veel, et see õnneks nii ei ole ega saa ka olema. Põhikooli ajal hakkasin koguma igasugu vanavara – münte, märke, raamatuid, vanu ajalehti, kuid peamiselt postkaarte, mida kõike tol ajal poiste seas üpris palju ringles. Minu põhikooli aega jäi Tallinna olümpiaeelne ümberehitamine. Kesklinnas lammutati vanu puumaju ja polnud vist ühtegi, mida me naabripoistega poleks keldrist katuseni läbi tuulanud. Kord leidsime isegi hobuse gaasimaski, mille peale tõmbasime liisku, et kes selle endale saab; mina ei saanud. See-eest oli mul Padise kloostrist leitud rauast suurtükikuul. Aga üheksandasse klassi läksin igatahes ajaloo eriklassi, ja õigesti tegin. Esiteks olid meil harivad õppeained ja meid õpetasid tasemel õpetajad, näiteks Tallinna ajalugu andis Robert Nerman, kes vedas meid mööda vanalinna torne ja kirikuid, tutvustas arhitektuuri ja kunstivoole, käisime eeslinnades,

ta rääkis nende kujunemisest. 1980. ja 1981. aasta suvel olin veel ka arheoloogilistel väljakaevamistel Olustveres. See oli ilus aeg. Nii ei olnud mul raske teha edasisi valikuid ja ülikoolis ajaloo õppimine oli igati loogiline jätk. Ma küll ei alustanud kohe statsionaarist, aga läksin päevasesse üle. Ja seegi oli õige otsus. Mõneti võib tunduda üllatavana, aga minu edasist kujunemist mõjutas väga palju toonane vanemõpetaja Aadu Must, kes tegi meiega arhiivipraktikat. Kui loengutes Must sageli lõi käega ja lubas edasise loengu pidada „laada stiilis” ja kõneldav jutt ei olnud „konspekti tarvis”, siis arhiivipraktikat võttis ta väga tõsiselt ja südamega. Tema kirk arhiiviallikate vastu nakatas mindki, veelgi enam, mind paelus gooti kiri. Esialgu sain aru, et tekst on saksa keeles, üksikud sõnad veerisin välja, aga lause mõttest aru ei saanud. Aga isu pusi-da oli. Pärast Musta praktikat oli enesestmõistetav minna professor Helmut Piirimäe seminari, sest tema käsitles varasemaid teemasid. Ise oleksin tahtnud tegeleda küll keskajaga, aga Piirimäe laitis selle mõtte maha, polevat allikaid. Nii „tuli” mul tema käe all „leppida” 17. sajandi Lübecki rae kirjadega Narva raele. Sellest sai minu esimene seminaritöö, ja ka edasine armastus.

Miks ma kooli ei läinud? Minu ülikooli ajal oli üsna levinud hoiak, et kooli ei lähe. Jah, miks? Seda on tagantjärele raske isegi öelda. Minu puhul mängis oma osa veel asjaolu, et olin põhikoolis olnud paras krants ja arusaadavalt ei oleks ma saanud oma õpilastelt nõuda distsipliini, kui mul endal oli seda nappinud. Pealegi tehti ülikooli lõpus pakkumine minna Tallinna Ajaloo Instituuti aspirantuuri. Tegelikult sai minust aga aastaks professor Raimo Pullati assistent; kuid see on juba üks teine teema, ja selle lõigukese oma elust jätkaksin esialgu mälestusteraamatu käsikirja.

Sa paistad olevat vägagi „leppinud” 16.–17. sajandi uurimisega. Mõnikord kirjeldatakse tollast maailma eelmodernsena – piltlikult väljendades pole veel aurumasinaid, kuid juba töötavad manufakturoid ja trükipressid ning posti- ja finantsvõrgustikud sirutuvad üle Euroopa. Mis Sind varauusaja juures nõnda võlub?

Nagu just vihjasin, jõudsin varauusaja juurde läbi keskaja. „Eksirännakuid” oli veelgi, nimelt tundsin ülikooli algul tõsist huvi kunsti-, täpse-malt arhitektuuriajaloo vastu, aga see vaimustus läks kiiresti üle, eriti kui taipasin, et kunstiaja-loolaseks oleks mul kaks põhilist kategooriat – meeldib/ei meeldi –, ja üks meetod – vaatlus. Kuid varase uusaja kursuse, mis minu ülikooli ajal oli vist keskaja kolmas periood ja mida väga meisterlikult luges Jüri Kivimäe, pakkus tõsist huvi. 15. sajandi lõpp ja 16. sajand olid kiirete

muutuste aeg, Euroopa uuenes, moderniseerus igas mõttes: maadeavastused, valitsemisalased ümberkorraldused, absolutistlik valitsemisstiil, samas ka riigimajanduse teke, kapitalistlike suhete läbimurre majanduses, manufaktuuriettevõtlus ning muidugi reformatsiooniliikumine koos uue ideoloogiaga, aga sellega paralleelselt ka katoliku kiriku uuenemine. Minu sümpaatiad kõikusid Ulrich Zwingli, Jean Calvini ja Ignatius Loyola vahel; peale jäi neist viimane oma ordu, „Vaimulike harjutuste” jms-ga. Aga 16. sajand oli uuenduslik tõepoolest ka kommunikatsiooni alal, mille juurde kuulub ühe minu lemmiklapse – regulaarse postikorralduse sünd –, Euroopa kaetakse postiteede võrgustikuga. Euroopa integreerub. Meil samal ajal on 16. sajand stagnatsiooniperiood, ehkki jah, reformatsiooniideed jõuavad siia ja sajandi esimesel poolel meie linnade kaubandus õitseb, kuid kas seda saab öelda majanduse kohta tervikuna? Vist mitte. Ja valitsemise alal on selge seisak; ning sajandi teine pool alates koadjuutorivaenusest ja Vene-Liivimaa sõja puhkemisest on katastroof, mis kestab sajandi lõpuni. Samas võime alates 16. sajandi lõpust, uue sajandi algusest rääkida siin-segi ala kontekstis „Poola kotka kaitsvate tiibade ning Rootsi lövi selja taga” valitsemis- ja majandusalasest uuenemisest, arengust, mis jätkub läbi 17. sajandi. Siinse ühiskonna moderniseerumine on võrreldes ülejäänud Euroopaga umbes saja-aastasest nihkes. Euroopas räägitakse 17. sajandist kui kriisi ajast, seda muidugi eelnenud kiire arengu taustal. Kuid meil nii ei ole, uuendused alles juhatatakse sisse. See pakubki huvi.

Mõeldes Sinu teemadele, nimetaksin kohe märksõnadena 17. sajandi Narvat ja laiemalt kaubandust ida ja lääne vahel varauusajal. Sa oled tegelenud 17. sajandi Narva ning kaubanduse ajalooa umbes kaksikümmend aastat, avaldanud monograafia ja artiklite näol nii kohaspetsiifilisi kui ka üldistavaid uurimusi. Millised on Sinu praegused mõtted selles valdkonnas? Kuidas võiks uurida (peaks uurima?) 17. sajandi Läänemere maade kaubandusajalugu? Kus on Su „tsunftikaaslased”?

Lugedes õpikuid, saame teada, et pärast maadeavastusi, eriti seoses üle-Atlandi kaubanduse tekkega, käis Läänemere kaubandus alla. Aga kas nii ikka oli Läänemere kõigis osades? Riia ja Narva on 16.-17. sajandist selgelt vastupidised näited. Mõlema linna puhul on ilmne, et tegu ei ole kitsalt Riia või Narva kaubandusega, vaid need linnad on ida-lääne transiitkaubanduse vahendajad, see tähendab, et need kaubad ei kuulunud neile, aga selle vahendustegevuse pealt teeniti, ja üldsegi mitte vähe. Vaata kas või seda arhitektuurilist

ja kunstilist rikkust, mis 17. sajandi teisel poolel Narvas tekkis, mida võidi endale lubada, kuid mis kõik Teises maailmasõjas hävis. Mõlemad kõnealused linnad on selgelt osaliselt laiemas maailmakaubanduses, keskustega Amsterdamis, Londonis ja meie jaoks ka Lübeckis. 16. sajandi keskel ja hiljemgi on riikidevahelistes suhetes üks teemasid „Narva küsimus”. Narva puhul on mind huvitanud just tema osalus suuremas läänepoolse Euroopa kaubanduses, tema panus sellesse. Rootsi riik, mille koosseisu Narva 1581. aastast kuulus, oskas kõrgelt hinnata nii tollisissetulekuid kui ka kaupu, mida Narvast ja Riist oli võimalik saada. Siit jõuame teise mind huvitava küsimuse juurde – milline oli riiklik poliitika selle kaubanduse suunamisel? Aga see ei ole mitte mingi minu teema, mida teised justkui „näppida” ei tohiks, vaid ma ise olen võtnud endale sisse koht varasemate uurijate, nagu Arnold Soom, Helmut Piirimäe, Stefan Troebst, Jarmo Kotilaine jt., kõrval ning päris kindlalt kohtan varsti mõnd noort, kes selle teema läbi mõtelda võtab. Seda tuleb ainult tervitada. Ise olen viimasel ajal „ära eksinud” tollistatistika radadele, seda Riist Neeva jõe suudmes paiknenud Nyenini, millega enne mind tegeletud ei ole, aga see ei ole etteheide minu õpetajale ega teistele n.-õ. eelkäijatele. Asi lihtsalt selles, et tänane reisimisvabadus võimaldab kõiki relevantseid arhiive külastada, erinevate arhiivide vahel jaotunud materjal piltlikult öeldes ühendada.

Sa töötad juba viimased seitse aastat dotsendina Tartu Ülikooli Eesti ajaloo õppetoolis, enne mida olid pike-mat aega Ajalooarhiivis. Avades sealses lugemissaalis pea mis tahes 17. sajandist pärineva säiliku, võin olla üpris kindel, et näen arhiivaali kasutajalehel tuttavat lakoonilist märget „koopia, Küng”, „tutv., Küng”! Veidi retooriliselt küsisin, kas arhiivi periood on Sinu jaoks lõppenud ning tegeled nüüd kogutud materjali lah-tikirjutamisega?

Ülikoolis sai kaheksa täis, enne seda olin tosin-kond aastat arhiivis. 16.-17. sajandi materjali on arhiivis ühe inimese jaoks lõpmatuseni. Kui tahta see läbi lapata, vahepeal ka midagi kirjutada, võib kokku kuluda oma kolmkümmend aastat või pannakse enne, kui ringi peale saad, hoopis kirstukaas peale. Eesti- ja Liivimaa kindralkuberner materjalid olen peaaegu kogu ulatuses läbi vaadanud, diagonaalis lugenud. Narva ja Pärnu magistraat, Eestimaa rüütelkonna fond, mõned kohtud põhiosas samuti. Eks neid fondide ole veel, nii Tartus, Stockholmis kui ka Riias. Aga kas sellel empiirilise materjali lõpmatul kogumisel on mõtet? Nooremates aastates tundus, et on, nüüd kahtlen. Minu põhimõte on olnud, et kui mõni

dokument pakub huvi, teen koopia. Neid mappe erinevate teemaringidega on kogunenud üksjagu. Kuid koguda on mõtet siis, kui materjali ka ise kasutad. Muidu juhtub, et tulevad uued põlvkonnad, kes mu mapid heal juhul üle võtavad ja siis oma töödes arhiiviallikate tutvustuses märgivad „Enn Küngi pärandist”. Eesmärgiks seda seada ei ole mõtet, ehkki nii on sageli juhtunud. Heinz von zur Mühlen kirjutas vähemalt kaks raamatut „aus dem Nachlaß von Paul Johansen”. Aga mida rohkem Sa loed, seda enam sa tunnetad. Minu puhul tek-kis soov oma nägemust kellegagi jagada. Nii ma ülikooli poole vaatama hakkasin. Mingil hetkel tekkis arhiivis tunne, et jäängi riulite vahele, ei arene edasi; igapäevased bürokraatlikud mängud muutusid tüütuks. Aga kui tekkis võimalus ülikoo-li kandideerida, olin tegelikult veel kahtlev. Olin parasjagu Stockholmis ja küsisin nõu Aleksander Loidilt, kes mu mõtet väga toetas, kuid lisas, et ülikoolis on sinu jaoks kõige olulisemad su õpila-sed. See mõte meeldis. Päris hea meelega räägin varauusajast, Läänemere maade ajaloo-st jms. Kuid eks siingi peab püüdma areneda. Mõned jüngrid on ju ka tekkinud.

Lõpetuseks uuriks, et ajaloolased on teatavasti liik lugudevestjaid, jutustades inimesi ja aegu, keda või mida nad ise enamasti pole näinud. Kas Sa oled mõel-nud, miks sa seda teed? Kas ajaloolaseks olemine on Sinu jaoks nagu missioon?

Tõepoolest, me jutustame lugu. Nagu Enn Tärvel kord ütles ja mida võib lugeda siitsamast ühe varasema Tuna veergudelt – ajalugu on mõnus muinasjutt. Tõepoolest muinasjutt, millega võib tegeleda nii kutsetöö mõttes kui ka igavuse pe-letamiseks. No muidugi, selle jutu sisse kuuluvad lisaks tegelaskujudele veel ka numbrid, arvud, daatumid. Nagu eespool vihjasin, ajalugu ei tule ainult kolleksioneerida, kivikesi mosaiikpilti otsida, vaid jutustada oma nägemust. Täit pilti ju mitte kunagi kätte ei saa ja kas on vajagi, ehkki selle eksaktsuse suunas me vist püüdleme. Ma võrdleks ajaloojutustust Bütsantsi mosaiigiga, mis on lagunenud, aga selle sisu on laias laastus jälgitav. Aga olen pannud tähele ka seda, et mida rohkem sa mõne küsimuse või teemaga tegeled, seda segasemaks pilt läheb. Ajaloost rääkimise ja kirjutamise juures on veel see „häda”, et me too-me faktistiku oma kaasaega, näeme paratamatult kõike läbi oma paksude prilliklaaside, mis ju ka moonutab seda ihaldatud tegelikkust. Märgin veel ainult, et hea on, kui ajalooga tegelemine on hobi, mida igapäevase kutsetöö raames saab teha.

Kaarel Vanamõlder